



Mantık Biliminin Teşekkülü ile İlişkisi Bakımından Herakleitos'un 'Akış Öğretisi'

Mustafa YEŞİL¹

Özet

Herakleitos'un "akış öğretisi" ve "karşıtların birliği öğretisi" mantık biliminin teşekkülüne zemin hazırlayan temel tartışmalardır. Kimi yorumcular filozofun özdeşlik ilkesini ve çelişmezlik ilkesini ihlal etmediğini iddia etseler bile, *Fragmanlar*'da bu türden bir ihlale kapı aralayacak yorum olanaklarını bulmak mümkün görünmektedir. Elbette bu durum Herakleitos'un felsefesinin dikkate değer olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü filozof özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri ile alakalı bazı tartışmaları gündeme getirmekle sadece mantığın bir bilim olarak teşekkül etmesine değil aynı zamanda düşünce tarihin gelişimine de devasa katkılar sağlamaktadır. Biz bu çalışmada *Fragmanlar*'ın mantıksal problemleri açığa çıkaran bazı tartışmalı içeriklere sahip olduğunu örneklerle izah etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Mantık
Akış Öğretisi
Karşıtların Birliği Öğretisi
Özdeşlik İlkesi
Çelişmezlik İlkesi

'The Doctrine of Flux' in Heraclitus in terms of relation to Formation Process of Logic as a Science

Abstract

The doctrine of flux and the unity of opposites in Heraclitus are fundamental discussions that set the stage for the formation of logic as a science. Even if some commentators claim that the philosopher does not violate the principle of identity and the principle of noncontradiction, it seems possible to find some commentary opportunities for such a violation in *The Fragments*. As a matter of course, this does not mean that philosophy of Heraclitus is unremarkable. Because, the philosopher bringing forward some discussions on the principles of identity and noncontradiction not only leads to the formation of logic as a science but also provides enormous contributions to the development of thought history. In this paper we will try to instantiate *The Fragments* has some controversial contents that reveal logical problems.

Keywords

Logic
The doctrine of flux
The unity of opposites
The principle of identity
The principle of noncontradiction

¹ Yrd. Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü 42140, Meram, Konya, TR | yesilmustafa@hotmail.com

GİRİŞ

Sistemantik bir disiplin olarak mantık biliminin teşekkülü Aristoteles (M.Ö. 384-322) ile ilişkilendirilmiş olsa da, bu teşekküle kaynaklık eden tarihi arka planın çeşitliliği ve zenginliği hayli dikkat çekicidir. Özellikle Herakleitos'un (M.Ö. 535-475) 'logos' kelimesini ele alış biçimi² ve 'akış öğretisi' söz konusu teşekkülün biçimsel yapısını belirleme bakımından tarihi öneme sahiptir (Prier, 1976: 57-90; Lear, 1980: 98; Nutku, 2014: 223-225).

Thomas Aquinas'ın (1225-1274) aktardığına göre, Herakleitos (M.Ö. 535-475) şeylerin sürekli akış halinde olduklarını iddia etmekte ve bu yaklaşımın doğal bir neticesi olarak da, ilgili şeyler ile alakalı herhangi bir doğruluk ve kesinlik elde etmenin olanaksızlığını ima etmektedir (Aquinas, 1968: Ia84.1; Arslan, 2008: 216). Çünkü bu türden bir iddia açısından, insan zihni yöneldiği şeyi henüz anlamadan ilgili şey zaten değişmiş olacak ve böylelikle, o şeye dair bilgi elde etmek mümkün olmayacaktır (Burnet, 2013: 125). Bir başka ifadeyle, tıpkı bir ırmağa iki kez girmenin olanaklı olmaması gibi, bir nesneyi veya olguyu aynı şartlar altında iki kez gözlemek (Guthrie, 1999: 93) ve ona belirli ilkeler atfetmek mümkün olmayacaktır. Bu durumu mantıksal bir dille ifade etmek gerekirse,

I. Şeyler akış halindedir.

II. Akış halinde [olanların] bilgisi olanaklı değildir.

∴ O halde, şeylerin bilgisi olanaklı değildir.

Mantıksal kurallar bakımından, bu iddiadaki (argüman) birinci ve ikinci öncüllerin doğru kabul edilmesi durumunda, sonuç önermesinin ilgili öncüllerden zorunlu olarak çıkarılmış olması gerekmektedir. Nitekim mantıksal denetlemelerle geçerli olduğu gözlemlenen bu iddia açısından sonuç önermesini ortaya çıkaran gerekçe, yani şeylerin bilgisinin olanaklı olmamasının nedeni,³ onların sürekli akış halinde olmalarıdır.

Herakleitos'un akış öğretilerine yönelmesindeki temel etken, hiç şüphesiz, dış dünyadaki nesnelere ve olgulara dair edindiği izlenimlerdir. Çünkü mevsimlerin değişmesi; bitkilerin yeşermesi ve solması; insanların doğması ve ölmesi gibi pek çok değişken durum filozofa iddiasını temellendirebilmek için yeterince zengin bir kanıt demeti sunmaktadır. *Fragmanlar'* da geçen ve adeta filozof ile özdeşleştirilen ırmak söylemlerinin ve benzeri türden ifadelerin doğal gözlem verilerinden esinlenerek dile getirildikleri son derece açıktır.

Elbette Herakleitos fizik, kimya, biyoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi bağımsız birer disiplin olan günümüz bilimlerinin verilerinden haberdar değildir. O sadece doğal olarak etrafını gözlemlemekte ve her şeyin sürekli değişmekte olduğunu fark etmektedir. Herakleitos'tan binlerce yıl sonra gerçekleştirilmiş olsa bile, doğal gözlemin müşterek zemini benzer türden bir farkındalık algısını her dönem açığa çıkarma keyfiyetine sahiptir. Nitekim bu yazıyı yazarken bir kaç saç telinin klavye üzerine dökülmesi; ekrandan yansıyan ışınların görme yetisini aşama aşama zayıflatması; okunan kitabın ve oturulan iskemlenin her gün biraz daha aşınması; pencereden gözlemlenen ağaçların yapraklarının günden güne

² Bu konuya dair çalışmamız için, Bkz., Yeşil, M. (2017). Mantık Biliminin Teşekkülü ile İlişkisi Bakımından Herakleitos'un 'Logos' Kelimesi. *Felsefe Dünyası*, Sayı 66 (yayınlanacak).

³ "Orta terim" in mantıksal bir iddiadaki konumu ve işlevi için, bkz., Hazırcı, N. (2007). Kıyasta Orta Terim. *Felsefe Dünyası*, Sayı 45, 139-153.

sararması; kentsel dönüşüm kapsamına giren müstakil evlerin birer birer yıkılması vb. durumlar sürekli değişime muhatap olmanın güncel göstergeleridir.

Doğal gözlem vasıtası ile sabit ve durağan olarak algılandıkları bile, mikroskop ve teleskop gibi üstün nitelikli gözlem aygıtlarının keşfi ile birlikte nesnelere kendi iç yapılarında mikrobiyolojik ve mikrofizyolojik düzeyli hareketlilik ve değişim içeriyor olmaları günümüzde bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Çevremizde bulunan cisimlerin iç yapılarındaki elektronların hızlı bir şekilde hareket ediyor olması; içilmek için bardakta bekletilen suyun kendi iç yapısında pek de durağan ve tek yapılı olmaması (H₂O) bu durumun yalın örneklerinden sadece bir kaçıdır. Üstelik psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerin güncel verileri, değişim olgusunun sadece nesnelere düzeyi ile sınırlı kalmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. (Kendisini diğer bireylerden ayırt etme bakımından tek bir kendilik bilincine sahip görünse de) bireyin kişilik özelliklerinin zamanla değişmesi; sosyal medyanın etkisiyle toplumsal eğilimlerin sürekli değişiyor olması ilgili değişim türünün gerçekliğini ortaya koyan nesnel kanıtlardır.

Değişim olgusundaki sürekliliğin günümüz doğal ve bilimsel gözlem verileri tarafından teyit ediliyor olması, yukarıdaki mantıksal iddianın birinci öncülünü yeterince destekler görünmektedir. Elbette, birinci öncülün doğru olması yani, şeylerin sürekli değişim ve akış halinde olmaları, nesnelere veya olgulara dair şu anki gözlem verileri ile biraz sonraki elde edilecek gözlem verilerinin farklı olacağından daha başlangıçtan kabul edilmiş olması demektir. Peki, bilgi veya bilim olarak nitelendirilen şey en nihayetinde belirli bir sabiteye gönderimde bulunan ilke veya ilkeler bütünü ise, sürekli değişimin olduğu yerde sabit bir "konu"dan ve hatta ilgili "konu"ya dair bir "bilgi"den bahsetmek ne derece olanaklıdır? Bu durumda, ilgili tartışmaya dair daha tutarlı bir şeyler söyleyebilmek için Herakleitos'un akış, karşıtların birliği ve adlandırma meselesi hakkındaki kanaatlerine müracaat etmek gerekmektedir.

1. Akış Öğretisi

Homeros'tan itibaren Yunan düşüncesinde ırmak metaforu yenilenmenin, devinimin ve oluşun bir sembolü olarak sık sık kullanılsa da (Çakmak, 2005: 217), bu sembolü gündeme getirerek akış öğretisini Herakleitos ile ilişkilendirmek adeta felsefi bir gelenek haline gelmiştir. Ancak filozofun *Fragmanlar*'ı ve genel düşünce yapısı dikkate alındığında söz konusu ilişkilendirmenin hangi yorum düzeyi ile mümkün olup olmadığının bir hayli tartışmalı olduğu görülmektedir. Felsefe tarihindeki pek çok temel sorgu türüne kaynaklık eden ve bu yönüyle mantık biliminin teşekkül gerekçelerinin zamanla fark edilmesine olanak sağlayan bu tartışmaya dair aydınlatıcı bir şeyler söyleyebilmek için öncelikle, hangi fragmanlardan hareketle Herakleitos'a akış öğretisinin atfedildiğinin belirlenmesi gerekmektedir (Gören, 2016: 216-217; Kranz, 1984: 69-70; Copleston, 1993: 39).

"Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar; ..." (Herakleitos, 2005: 53, Fr. 12).

Antik Yunan felsefesi yorumcuları yukarıda geçen 12. fragmanın Herakleitos'a ait olduğu hususunda genel itibarıyla hem fikirdirler. Hiç şüphesiz bu genel kanının teşekkülündeki temel gerekçe, ilgili fragmanın, girilen ırmağın aynılığını onaylayarak ırmağa girenlerin üzerinden farklı suların akacağını ifade etmekle muhtemel pek çok temel tartışmayı daha başlangıçtan bitirebilecek bir yorum olanağı içeriyor olmasıdır. Bir başka ifadeyle, söz konusu söylem açısından, bahse konu ırmağın kendiliğini muhafaza edip

etmemesi pek çok ontolojik ve epistemolojik tartışmanın çözümlenmiş biçimi ile doğrudan ilişkilidir.

Yukarıdaki fragman, ırmağa girenlerin üzerinden farklı sular aksa bile, girilen ırmağın aynılığını yani kendiliğini muhafaza edeceğini ifade etmektedir. Çünkü değişen sadece sulardır, ırmak değil. “Akış öğretisinin ılımlı yorumu” olarak ele alınması mümkün görünen bu yaklaşım açısından, herhangi bir nesne zaman içerisinde kendiliğini muhafaza ederken, çeşitli nitelikleri bakımından değişiklik gösterebilmektedir. Bu demektir ki, ırmağa girenlerin üzerinden farklı sular aksa bile, kendiliğini muhafaza eden belirli bir ırmaktan yani sabit bir “konu”dan ve bu “konu”ya dair “bilgi”den bahsetmek olanaklıdır.

“Aynı okula gidenlerin karnesinde farklı notlar yazar.” şeklindeki bir ifadeyi yukarıdaki fragman ile benzer bir bağlam içerisinde kullanmak mümkündür. Bu okul, onlarca, belki de yüzlerce yıldır eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürüyor olsa da, okula gidenlerin karnelerinde farklı notların yazıyor olması, ilgili okulun herhangi bir bilgiye konu edilemeyecek derece hızlı bir değişime uğradığı anlamına gelmemektedir. Kısacası, değişen sadece notlardır, okul değil.

“... aynı ırmağa iki kez girilmez.” (Herakleitos, 2005: 217, Fr. 91).

Akış öğretisinin Herakleitos ile ilişkilendirilmesine dayanak oluşturan bir diğer söylem yukarıda geçen 91. fragmandır (Denkel, 1986b: 24-25). Ancak yorumcuların geneli bu fragmanı Herakleitos’tan ziyade, Platon diyaloglarından tanıdığımız Kratylos ile ilişkilendirme eğilimi içerisindeyler. Çünkü söz konusu fragman “akış öğretisinin aşırı yorumu” olarak ele alınması mümkün bir tablo ortaya çıkarmaktadır ki bu durum öncelikle 91. ve 12. fragmanlar arasındaki anlam uyumsuzluğu ile kendisini hissettirmektedir. Şöyle ki, aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı suların akacağını belirten 12. fragman açısından, ırmak sürekli akış halinde olsa bile, iletişime ve bilgiye konu olacak sabit bir kendilikten yani belirli bir ırmaktan bahsetmek olanaklıdır. Ancak 91. fragmana gelince, şayet aynı ırmağa iki kez girmek mümkün değil ise, bu demektir ki akışın ve değişimin sürekliliğinden dolayı, bir dakika önce girilen ırmak ile bir dakika sonra girilen ırmağın aynı ırmak olması olanaklı değildir. Elbette böyle bir durum, iletişime ve bilgiye konu olacak sabit bir kendilikten yani belirli bir ırmaktan bahsetme olanağının askıya alınmasından başka bir şey değildir.

“Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve biz değiliz.” (Herakleitos, 2005: 129, Fr. 49a).

Akış öğretisinin Herakleitos ile ilişkilendirilmesine dayanak oluşturan bir diğer söylem yukarıda geçen 49a fragmanıdır. Bu söylemi, tıpkı 91. fragman gibi, “akış öğretisinin aşırı yorumu” içerisinde ele almak mümkündür. Çünkü bu söylem aynı ırmağa iki kez girilemeyeceğini ifade eden 91. fragmandaki sürekli değişim vurgusunun daha uç bir yorumunu açığa çıkarmaktadır. Bu demektir ki akışın sürekliliğinden ve şiddetinden dolayı her an her şey değişmektedir. Bir ırmağa girilse bile, değişimin sürekliliğinden ve şiddetinden dolayı iletişime ve bilgiye konu olacak sabit bir ırmaktan bahsetme olanağı olmayacağı için, bir ırmaktan veya bir ırmağa girmiş olmaktan bahsetmek mümkün değildir. Hatta belirli bir ırmağa girmek bir yana, bir dakika önceki birey ile bir dakika sonraki birey arasındaki muhtemel değişikliklerden dolayı, ırmağa giren belirli bir bireyden bahsetmek bile olanaklı olmayacaktır.

Akış öğretisinin ılımlı yorumunu izah ederken “Aynı okula gidenlerin karnelerinde farklı notlar yazar.” şeklindeki cümleyi örnek olarak kullanmıştık. Aynı örnek cümleyi akış öğretisinin aşırı yorumu ile ilişkilendirilen 91. ve 49a fragmanlarına uyarlamak

mümkündür. Birinci durumda, "..., aynı okula iki kez gidilmez." demek gerekir. Çünkü ilgili yorum açısından, dün gidilen okul ile bugün gidilen okul aynı olmayacaktır. Hatta bu yaklaşımı küçük bir düşünce deneyimi ile zenginleştirirsek, lisans derecesini dört yılda alan bir felsefe öğrencisinin her gün farklı bir okula gittiğini kabul etmek gerekmektedir. Çünkü zamanın vb. faktörlerin sürekli değişiminden dolayı ilgili okulun aynı okul olarak kalması olanaklı olmayacaktır. Diğer taraftan, "Aynı okullara gideriz ve gitmeyiz. Biziz ve biz değiliz." denilir ise, değişimin sürekliliğinden ve şiddetinden dolayı her an her şey değişeceği için, söz konusu felsefe öğrencisinin belirli bir okuldan ve hatta okula giden bir birey olarak kendisinden bahsetmesi olanaksızdır. Çünkü ne dünkü gidilen okul aynıdır, ne de dün okula giden kişi aynıdır. Gidilen okul ile diploma alınan okulun aynı olup olmaması; okula giden kişi ile diploma alan kişinin aynı olup olmaması; ortada belirli bir okuldan veya belirli bir bireyden (öğrenci) bahsetmenin olanaklı olup olmaması vb. türden sorgulamalar söz konusu düşünce deneyiminin zenginleştirilme olanağını gösteren bir kaç örnektir.

Herakleitos yorumcuları yukarıda konu edindiğimiz üç fragmandan birincisini yani 12. fragmanı doğrudan Herakleitos'a atfederken, 91 ve 49a fragmanlarını ise Platon diyaloglarından tanıdığımız Kratylos ile ilişkilendirmektedirler. Çakmak'ın ifadesine göre, ırmak fragmanları içerisinde Herakleitos'a ait olan yalnızca birinci fragmandır, diğer fragmanlar ise zamanla bundan türetilmişlerdir (Çakmak, 2005: 53). Hiç şüphesiz, yorumcuların 91 ve 49a fragmanlarını sahte olarak nitelendirmelerindeki temel gerekçe, bu fragmanlar ile 12. fragman arasındaki içerik farklılığıdır. *Kratylos* diyalogunda söz konusu içerik farklılığının bir hayli derinleştirilmesi ilgili nitelendirmeyi destekleyen önemli bir gerekçedir (Platon, 2010a: 440abc). Diğer taraftan, 91 ve 49a fragmanlarındaki tartışma içeriğinin Herakleitos'un genel düşünce yapısına uygunsuzluk iddiası söz konusu nitelendirmenin bir başka gerekçesi olarak sunulmaktadır.

91 ve 49a fragmanlarının sahte oldukları savından hareketle, bazı düşünürler Platon'un (M.Ö. 427-347) ve özellikle de Aristoteles'in (M.Ö. 384-322) Herakleitos'u yanlış yorumladıklarını iddia etmektedirler (Emlyn-Jones, 1976: 90-92). Hatta bu düşünürler, Herakleitos'un fragmanlarında, Aristoteles'in gündeme getirmiş olduğu çelişmezlik ilkesine aykırı bir yaklaşımın olmadığını iddia etmektedirler. Elbette bu tespitlerin tamamı akademik anlamda değerli ve önemlidir. Ancak biz bu çalışmada, Herakleitos'un fragmanlarındaki otantiklik sorgulamasından ziyade, mantık biliminin teşekkülü ile ilişkisi bakımından Herakleitos'un akış öğretisi üzerine yoğunlaşmaktayız. Çünkü ırmak fragmanları her ne şekilde ele alınırsa alınsın, tarihi olgular şu iki gerçeği desteklemektedir ki birincisi, Herakleitos düşüncelerini sistematik yapı içerisinde sunan bir düşünür değildir (Barnes, 2005: 56); ikincisi, Herakleitos'un çelişmezlik ilkesini ihlal etmediğini iddia etmek bile en nihayetinde Aristoteles'in bu ilkeyi yapısal hale getirmesinden sonra olanaklı hale gelen bir söylemdir.

ırmak fragmanlarından hareketle Herakleitos'a atfedilen akış öğretisinin iki farklı yorum biçimi ontolojik ve epistemolojik olarak adeta iki farklı düşünce yapısının teşekkül zeminidir. Tabiki bu ele alış biçimlerinde ırmak metaforunun evrensel işleyişteki her bir nesneyi veya olguyu temsilen kullanıldığının öncelikle ifade edilmesi gerekmektedir. Yani burada anlatılmak istenen şey, evrensel işleyişteki her bir nesnenin veya olgunun, tıpkı ırmağın sürekli akışı gibi, değişime ve akışa maruz kalıyor olmasının betimlenmesidir.

Akış öğretisinin ılımlı yorumu açısından, evrensel işleyişteki herhangi bir nesne zaman içerisinde çeşitli etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterse de, bu değişiklik nesnenin

bütününden ziyade, onun bazı nitelikleri üzerinde gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle, ilgili nesne, her an değişime maruz kalsa da, özdeşliğini veya kendiliğini muhafaza ediyor olma bakımından hala iletişime ve bilgiye konu olma olanağına sahiptir.

Akış öğretisinin aşırı yorumu açısından, evrendeki değişimin sürekliliği ve şiddeti her bir nesne üzerinde o denli hızlı bir bütüncül etkiye sahiptir ki, bir “an”daki nesne ile bir diğer “an”daki nesnenin aynılığını muhafaza etmesi olanaksızdır. Nitekim bir ırmağa iki kez girmek; bir okula iki kez gitmek; bir iskemleye iki kez oturmak (Denkel, 1986b: 42) vb. mümkün değildir. Çünkü bu yorumlama biçimi açısından, dünkü ırmağın bugünkü ırmakla; dünkü okulun bugünkü okulla; dünkü iskemlenin bugünkü iskemle ile aynılıklarını muhafaza etmesi olanaklı değildir. Hatta bu yorum biraz daha derinleştirilir ise, bir “an”daki nesne ile bir diğer “an”daki nesnenin aynılığını muhafaza edememesinden dolayı, belirli bir nesneden bahsetme olanağı da doğal olarak ortadan kalkmaktadır. Yani böyle bir varsayımda, belirli bir ırmaktan veya ırmağa giren belirli bir bireyden; belirli bir okuldan veya okula giden belirli bir bireyden; belirli bir iskemleden veya iskemleye oturan belirli bir bireyden bahsetmek bile olanaklı olmayacaktır. Kısacası, akış öğretisinin aşırı yorumu nesnelere kalıcılığına ve hatta varlığına yönelik yıkıcı bir tehdit algısı içerme bakımından ontolojik ve epistemolojik karamsarlığı beraberinde getirmektedir.

Herakleitos’un düşünce yapısını izah etme bakımından akış öğretisinin ılımlı yorumunu benimsemiş eğilimi içerisinde olan yorumcular, bu kabullerine gerekçe olarak filozofun, değişim olgusunun arka planında yer alan kozmik ilke (logos) vurgusuna ve evrensel işleyişteki uyum (harmony) olgusuna dikkat çekmektedirler. Elbette bu kabul bir yönüyle, değişim olgusunun arka planındaki birlik ve uyum fikrini ön plana çıkarırken; bir diğer yönüyle ise, akış öğretisinin aşırı yorumunun reddedilme gerekçesini sunmaktadır. Nitekim bu ikinci yön, 91 ve 49a fragmanlarına yönelik sahtelik iddialarının temel dayanağıdır.

Peki, Herakleitos’un hem akış öğretisinin aşırı yorumunda içerilen iddiaları onaylaması hem de –bu onayla birlikte– değişim olgusunun arka planındaki birlik ve uyum fikrine sadık kalması mümkün olamaz mı? Otantiklikleri ile alakalı kuşku bulunsun veya bulunmasın, akış öğretisinin aşırı yorumunun yani, 91 ve 49a fragmanlarının anlambilimsel içeriğinin Herakleitos ile ilişkilendirilmesine olanak sağlayan bazı mütevazi iddialarda bulunmak mümkündür. Birincisi, neredeyse bütün yorumcuların mutabakatla onayladıkları gibi, filozofun söylemlerinin kapalı ve sistematik bir yapıdan yoksun olmasıdır (Barnes, 2005: 43). Filozofun “karanlık düşünür” olarak takdim edilmesi ile daha da vurgulanır hale gelen bu kapalılık, hangi söylemlerin aşırı yorumla, hangi söylemlerinse ılımlı yorumla ilişkilendirileceğini, hatta söz konusu iki yorum biçimini birbirinden tam olarak ayırt etmenin olanaklı olup olmadığını ya da bu türden bir ayırım yapmanın gerekli olup olmadığını bir problem olarak karşımıza çıkarmaktadır. Elbette bu durum, Herakleitos’un felsefesinin dikkate değer olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü filozofun kapalı ve gizemli söylemleri pek çok felsefi tartışmaya kaynaklık etmiş devasa bir derinliğe sahiptir.

Akış öğretisinin aşırı yorumunda içerilen iddiaların Herakleitos’tan Aristoteles’e kadarki felsefi tartışma içeriklerini bir şekilde etkilemiş veya belirlemiş olması, ilgili yorum biçiminin doğrudan Herakleitos ile ilişkilendirilmesine olanak sağlayan ikinci bir durum olarak görülebilir. Elbette, çelişmezlik ilkesini ihlal etme ithamı bakımından Aristoteles’in Herakleitos’u yanlış anladığını ifade etmek, bu iddiayı bütünüyle geçersiz kılmak için yeterli değildir. Böyle bir kabulden hareket edilirse, yani, Herakleitos’un çelişmezlik ilkesini zaten

tespit etmiş olduğu ifade edilirse, Aristoteles'in bu bağlamda söylediği şeylerin anlamsız hale geleceği açıktır. Bir başka ifadeyle, yapılan şeyleri tekrar yapmak, söylenen şeyleri tekrar söylemek Aristoteles'e haklı bir şöhret sağlamaz idi. Üstelik, akış öğretisinin aşırı yorumunda içerilen iddiaların etkileri veya izleri sadece Aristoteles'in düşünce yapısı ile sınırlı değildir.

Pek çok sofist düşünürün, Sokrates'in (M.Ö. 470-399), Platon'un ve Aristoteles'in felsefe yapma biçimlerinde veya tartışma içeriklerinde akış öğretisinin aşırı yorumunun etkilerini görmek mümkündür (Atademir, 1974: 38; Ülken, 1968: 71-72; Irwin, 1977: 1-3). Nitekim Protagoras'ın (M.Ö. 481-411) "İnsan her şeyin ölçüsüdür, var olan şeylerin varlıklarının, varolmayan şeylerin de yokluklarının" (Platon, 2010b: 152ab; Proklos, 2016: 49) diyerek bilgiyi ortadan kaldıran bireysel bir göreceliği benimsemesi; Gorgias'ın (M.Ö. 483-375) "Hiçbir şey yoktur, olsa bile bilinemez, bilinse bile başkalarına anlatılamaz." (Kranz, 1984: 197) diyerek adeta varlığa meydan okuyan nihilist bir tavır sergilemesi; Platon'un dış dünyadaki gözlemlenebilir nesnelere ziyade metafizik idealerin gerçekliğini iddia etmesi (Denkel, 1986a: 89); Aristoteles'in "bir konuya bir yüklem aynı anda ve aynı yönden hem yüklenmesinin hem yüklenmemesinin olanaklı olmadığı" (Aristoteles, 1996: 1005^b15-35) ifade ederek çelişmezlik ilkesini tesis etmesi vb. durumlar akış öğretisinin aşırı yorumu ile bir şekilde ilişkili yaklaşımlardır.

Akış öğretisinin aşırı yorumunun Herakleitos ile ilişkilendirilmesini muhtemelen destekleyecek bir üçüncü durum, filozofun karşıtların birliği ile alakalı bazı söylemlerinin 91 ve 49a fragmanlarını kısmen teyit edecek bir yapıda olmalarıdır. İlgili ilişkilendirmeyi muhtemelen destekleyecek bir dördüncü durum ise adlandırma meselesidir. Adlandırma meselesi genellikle aşırı yorum taraftarı bir Herakleitosçu olarak görülen Kratylos ile ilişkilendirilse de, temel düzeyde bu problem Herakleitos'un felsefe yapma biçimine paralel olarak ortaya çıkan bir sorgulama görünümündedir. Bir başka ifadeyle, adlandırma meselesi akış öğretisinin vurgularına bağlı olarak ortaya çıkan bir problemdir. Bu bağlamda, akış öğretisinin aşırı yorumunu Herakleitos ile ilişkilendirme iddiasını temellendirebilmek için hem karşıtların birliği öğretisine kaynaklık eden söylem çeşitliliğinin hem de adlandırma meselesinin incelenmesi gerekmektedir.

2. Karşıtların Birliği Öğretisi

Herakleitos düşüncesinde "karşıtların birliği öğretisi" ırmak fragmanları ile alakalı değerlendirmelerin doğal bir neticesidir. Çünkü filozofun düşünce yapısı bütüncül bir şekilde dikkate alınırsa, karşıtların birbirini gerektirmesinin en nihayetinde değişim olgusunun sürekliliği ve yoğunluğu ile mümkün olacağı görülmektedir.

Anaksimandros'un (M.Ö. 611-549) evrendeki işleyişi karşıtlar yoluyla izah etme bakımından Herakleitos'un öncülü olduğu bilinmektedir (Arslan, 2006a: 104). Çünkü filozof, "sonsuz" ve "sınırsız" gibi soyut kavramlarla izah edilmesi mümkün olan "apeiron"u her şeyin kendisinden hareketle varlığa geldiği temel ilke (arkhe) olarak benimsemekte ve bu başlangıçtan hareketle ortaya çıkan karşıt niteliklerin ceza ve kefarete döngüsü içerisinde bir diğerini varlığa getirdiğini (veya yokluğa götürdüğünü) iddia etmektedir (Aristoteles, 1996: 1053^b10-15; Kranz, 1984: 32-33). Hiç şüphesiz bu türden bir yaklaşım açısından "iyilik" in mevcudiyetinin "kötülük"ün yokluğunu; "kötülük"ün mevcudiyetinin ise "iyilik" in yokluğunu gerektireceği açıktır.

Herakleitos ise “ateş”i her şeyin kendisinden hareketle varlığa geldiği temel ilke (arkhe) olarak benimsemekte ve buna ilave olarak, evrendeki bütün işleyişin “logos”a göre gerçekleştiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda filozofun “ateş”i temel ilke olarak benimsemesi, onun felsefe yapma tarzının temel sabitesi olan değişim olgusu ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü filozof, dış dünyaya dair gözlemleri neticesinde, “sıcaklık” ve “soğukluk” gibi ateşin karşıt nitelikleri arasındaki sonu gelmez işleyişi şeyleri varlığa getiren zorunlu gereksinim olarak görmektedir.

Karşıtlar arasındaki ilişkinin ele alınış biçimi bakımından yukarıdaki iki düşünür arasındaki en önemli fark, Anaksimandros’un bu ilişkiyi ceza ve kefarete döngüsü içerisinde gerçekleşen bir “çatışma” olarak tasvir ederken (Kranz, 1984: 32-33); Herakleitos’un ise söz konusu ilişkiyi evrensel işleyişteki “uyum”u (harmony) açığa çıkaran adil bir “savaş” olarak betimlemiş olmasıdır (Herakleitos, 2005: 137, Fr. 53). Kısacası, bir yaklaşım evrendeki işleyişi kaotik bir durum olarak tasvir ederken; bir diğer yaklaşım ise ilgili işleyişteki uyuma vurgu yapmaktadır.

“Logos”, “birlik” ve “uyum” ile alakalı kanaatleri Herakleitos’un felsefe yapma biçiminin temel kabulleridir (Guthrie, 1985: 439). Filozof “*Karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olanlardan en güzel uyum doğar. ...*” (Herakleitos, 2005: 45, Fr. 8) diyerek bu konudaki yaklaşımını yeterince açık etmektedir. Diğer taraftan filozof “*Görünmeyen uyum görünenden daha iyi.*” (Herakleitos, 2005: 139, Fr. 54) diyerek karşıtlar arasındaki ilişkinin yapısına dair önemli ipuçları vermektedir. Nitekim Çakmak’ın bu söyleme yaptığı yorumdan anladığımız kadarıyla, görünen uyum (phaneres harmonie) ile nesnelere dünyasındaki düzenli ve ölçülü yapı kastedilirken; görünmeyen uyum (aphanes harmonie) ile ise karşıtların birliği ve bütünlüğü kastedilmektedir (Çakmak, 2005: 139). Bu bağlamda, “*Doğa saklanmayı sever.*” (Herakleitos, 2005: 283, Fr. 123) fragmanından da kısmen anlaşılacağı gibi, Herakleitos’un karşıtların birliği öğretisi ile aslında, nesnelere dünyasındaki düzenli ve ölçülü yapıdan ziyade, bu yapının arka planında yer alan rasyonel uyuma işaret ettiğini iddia etmek mümkündür.

Herakleitos’un fiziki ve fizik-ötesi olmak üzere birbirinden farklı iki evren tasavvurunu net bir şekilde ortaya koymadığı bilinmektedir. Ancak filozofun karşıtların birliği öğretisi ile vurgulamak istediği doğruluk veya hakikat düzeyinin nesnelere dünyasındaki gözlem alanını aşan bir yapı olduğu ortadadır. Hal böyle iken, gelinen noktada, ilgili doğruluk düzeyine dair konum tespitinden ziyade, karşıtlar arasındaki ilişkinin ele alınış biçimine dair yapısal farklılıklar önemli bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu türden bir sorgulama, karşıtların birliğini ve bütünlüğünü herkesin aynı düzeyde kavrayıp kavrayamayacağını konu edinmekle, ilgili öğretinin yapısına ve işleyiş biçimine dair önemli ipuçları içermektedir.

Herakleitos’un karşıtlar arasındaki ilişkinin ele alınış biçimine dair ilk yapısal betimlemesi tanrısal bağlam ile ilişkilidir. Filozofun iddiasına göre, “*Tanrı için her şey güzel, iyi ve hakçadır. İnsanlar için ise bazı şeyler hakçadır, bazı şeyler hakça değildir.*” (Herakleitos, 2005: 241, Fr. 102). Hatta filozofun “*Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır. ...*” (Herakleitos, 2005: 165, Fr. 67) diyerek söz konusu bağlam itibarıyla karşıtların birliğini ve bütünlüğünü vurgulaması hayli dikkat çekicidir. Kısacası, bu yönelim açısından, evrensel işleyişte karşıt nitelendirmeler olarak tezahür eden bütün durumlar, insanlar tarafından farklı farklı değerlendiriliyor olsalar bile, tanrısal açıdan bütünüyle “bir”dir, yani iyi, güzel ve adildirler.

Herakleitos'un soyut, metafizik veya rasyonel düzeyde karşıtların birliğini iddia etmesi, yani iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi karşıt nitelendirmeleri bir ve aynı şey olarak ele alması, ilgili karşıtlıkların varlığa gelebilmek için ontolojik olarak birbirlerine bağımlı olmaları ile ilişkili görünmektedir. Bir başka ifadeyle, "iyilik" yoksa "kötülük" var olmayacaktır; "kötülük" yoksa "iyilik" var olmayacaktır. Nitekim Herakleitos'un felsefesinin temellerine inildiği zaman "ateş" in temel ilke (arkhe) kabul edildiği ve evrensel işleyişte ortaya çıkan bütün varlıkların ve nitelendirmelerin ise en nihayetinde "ateş" in karşıt nitelikleri ve farklı süreçleri olan "sıcaklık" ın veya "soğukluk" un doğrudan ya da dolaylı yansımaları olarak teşekkül ettikleri görülmektedir.

"... her şeyin ... çatışmayla meydana geldiği ..." (Herakleitos, 2005: 193, Fr. 80) dikkate alınır, Herakleitos düşüncesinde karşıtların birliği öğretisinin ontolojik kaygılar üzerine inşa edildiği ve hatta, bütün karşıtların nihai noktada kendisini varlığa getiren bir "birlik" e dayandığı görülmektedir. Belki de, merhaba dediğimiz arkadaş, gölgesinde oturduğumuz ağacı, ayağımızla tekmelediğimiz taşı, kendimize baktığımız aynayı vb. "ateş" in farklı yansımaları⁴ olarak görmez isek, karşıtların birliği öğretisinin belirli bir ontolojik tutarlılığa sahip olduğunu iddia etmek mümkündür. Diğer taraftan, karşıtların birliği öğretisinin bu düzeyinde bazı epistemolojik kaygıların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Elbette bu yönelim, iyi-kötü, doğru-yanlış gibi nitelendirmelerin, her ne kadar karşıt görünseler de, tanrısal gözlemlerle bir ve aynı şey olarak algılandıklarını iddia etmektedir. Ancak, dış dünyada iyi, kötü; doğru, yanlış; güzel, çirkin gibi karşıt nitelendirmeler vasfıyla gerçekleşen bütün eylemlerin tanrı nazarında iyi, güzel ve hakça görülmesinin⁵ tanrısal bir etik çerçevenin belirlenimini imkansız hale getireceği açıktır.⁶ Bir başka ifadeyle, dış dünyadaki iyi ve kötü nitelendirmelerinden her ikisi de tanrı nazarında bir ve iyi olarak değerlendirilir ise (Burnet, 2013: 125), Herakleitos düşüncesinde tanrısal bir işleve sahip olan adalet mekanizmasının yalan uyduranları ve yalanlara tanıklık edenleri yakalamasının (Herakleitos, 2005: 85, Fr. 28) felsefi bir tutarsızlık oluşturacağı açıktır. Elbette buradaki karışıklık bir yönüyle, ontoloji ve epistemoloji ayrımının henüz netleşmemiş olması ile ilişkili görünmektedir.

Herakleitos'un karşıtlar arasındaki ilişkinin ele alınış biçimine dair bir diğer yapısal betimlemesi insan türü ve diğer canlılar ile ilişkilidir. Yukarıda karşıtlar arasındaki ilişkinin tanrısal bağlamına dikkat çekmek için Herakleitos'un "*Tanrı için her şey güzel, iyi ve hakçadır. İnsanlar için ise bazı şeyler hakçadır, bazı şeyler hakça değildir.*" (Herakleitos, 2005: 241, Fr. 102) söylemine müracaat etmiştik. Aynı söylem söz konusu ilişkinin insani bağlamına dair de önemli ipuçları içermektedir. Bu noktada ilgili fragmandan hareketle gündeme getirilmesi gereken temel husus, tıpkı tanrısal bağlamda olduğu gibi, insan için her şeyin iyi, güzel ve hakça olmasının mümkün olup olmadığının sorgulanmasıdır. Bir başka ifadeyle, insanın

⁴ Bu türden bir varsayımda, nesnenin teşekkül sürecindeki ontolojik belirsizliğin, muğlaklığın veya akışkanlığın Gorgias nihilizmine kapı araladığını ifade etmek gerekmektedir.

⁵ Tanrı'nın "bütün" e dair kapsayıcı bir bakış açısına sahipken, insanın ise kısmî bir bakış açısına sahip olması. Bu yorumlama için bkz., Dorter, K. (2013). The Problem of Evil in Heraclitus. Joe McCoy (Ed.) In *Early Greek Philosophy The Presocratics and The Emergence of Reason* (p. 39). Washington: The Catholic University of America Press.

⁶ Belki de böyle bir kaygı, Platon'un ontolojik ve etik temellendirmeyi "iyi idea" sından hareketle kurgulamasında etkili olmuş olabilir. Çünkü karşıt niteliklerin ontolojik olarak bir diğerini gerektiriyor olması, Tanrı'nın "kötülükleri yapmayın" derken yani, "kötülüğü ortadan kaldırmak isterken, iyiliği de ortadan kaldırıyor olmasını" gerektirir gibi.

nesneler dünyasından edindiği gözlem verilerini aşarak bütün karşıt nitelendirmeleri bir ve aynı şey olarak değerlendirebilecek bir hakikat düzeyine erişmesinin olanaklı olup olmaması ilgili konunun aydınlatılması bakımından önem arz etmektedir.

Herakleitos *"insanların sanılarını çocukça oyunlar olarak ..."* (Herakleitos, 2005: 173, Fr. 70) değerlendirmektedir. Çakmak'ın bu fragmana yaptığı yorumdan anladığımız kadarıyla, Herakleitos bu söylemi ile hakikatin insanlar tarafından bilinemeyeceğini iddia etmemektedir (Çakmak, 2005: 173). Elbette Herakleitos'un *"Logos her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendilerine özel düşünceleri varmış gibi yaşar."*, (Herakleitos, 2005: 33, Fr. 2) *"... çoğunluk ise bir sığır sürüsü gibi tıkırır."* (Herakleitos, 2005: 87, Fr. 29) şeklindeki söylemlerinden hareketle, yani çoğunluğa yönelik şiddetli eleştirilerin doğal bir yorumu olarak, insanlar arasındaki azınlık bir grubun hakikate erişme bakımından istisnai bir konuma sahip olabileceklerini iddia etmek olanaklı görünmektedir. Ancak, her ne kadar *"... her şeyin bir olduğunu kabul etmek bilgeliktir."* (Herakleitos, 2005: 131, Fr. 50) dese de, filozofun bir kaç fragmanda *"En bilge sayılan kişinin bildiği ve tutunduğu şey sanılardır (doksa)."* (Herakleitos, 2005: 85, Fr. 28), *"İnsanların en bilgisi bile, tanrının yanında bilgelik, güzellik ve diğer bütün konularda maymun gibi kalır."* (Herakleitos, 2005: 199, Fr. 83) demesi, insanın nesneler dünyasından edindiği gözlem verilerini aşarak bütün karşıt nitelendirmeleri bir ve aynı şey olarak değerlendirebilecek bir hakikat düzeyine erişip erişememesini muğlak bir mesele haline getirmektedir.

Karşıtlar arasındaki ilişkinin ele alınış biçimine dair bu yapısal betimlemede dikkat çeken önemli bir husus görecelilik mevzusudur. Herakleitos bazı fragmanlarda karşıt nitelendirmeleri farklı varlıkların yönelimlerinden hareketle bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Nitekim *"Deniz hem en saf hem de en kirli sudur. Balıklar için içilebilir ve can verici; insanlar için içilemez ve öldürücü."* (Herakleitos, 2005: 153, Fr. 61), *"Eşekler samanı altına tercih eder."* (Herakleitos, 2005: 47, Fr. 9) şeklindeki fragmanlar bu konudaki dikkat çeken söylemlerdir. Elbette bu tür söylemlerin çelişmezlik ilkesini ihlal etmediği açıktır. Çünkü, balıklar için temiz ve insanlar için kirli olmasından dolayı denizin hem kirli hem de temiz olduğunu; insanlar için değerli ve eşekler için değersiz olmasından dolayı altının hem değerli hem de değersiz olduğunu iddia etmek mantıksal bir çelişki ortaya çıkarmamaktadır. Çünkü, buradaki karşıt nitelendirmelerin aynı konuya aynı zamanda yüklenebiliyor olmalarının temel gerekçesi, ilgili nitelendirmelerin aynı konuya farklı yönlerden yükleniyor olmalarıdır. Herakleitos'un çelişmezlik ilkesini ihlal etmediğini iddia eden kimi yorumcular karşıt nitelendirmeler ile ilişkili fragmanları genellikle bu yorumlama biçimine uygun hale getirmeye çalışmaktadırlar. Ancak, bu türden bir yorumlama biçimine dair farkındalığın tesisini Aristoteles'e borçlu olduğumuzu göz ardı etmiş olsak bile, Herakleitos'un söylemlerinde karşıtlar arasındaki ilişkinin her zaman yukarıdaki gibi açık ve net tasvire olanak sağlamadığı aşikardır. Şöyle ki,

"Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüz. Biri diğerinin ölümünü yaşar, diğeri de ötekini yaşamını ölür." (Herakleitos, 2005: 155, Fr. 62).

"Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir." (Herakleitos, 2005: 211, Fr. 88).

"[İyi ile kötü bir ve aynı şeydir.] Hekimler keserek ve dağlayarak hastalarına acı veriyorlar. Bu yüzden talep ettikleri ücret haksızdır. Çünkü hekimlerin yaptığı iyilik, hastalıkların verdiği acılardan farklı değil." (Herakleitos, 2005: 147, Fr. 58).

“Bilgelik tektir. Zeus adıyla anılmayı istiyor ve istemiyor.” (Herakleitos, 2005: 93, Fr. 32).

Peki, ölümsüz ve ölümlü;⁷ yaşayan ve ölü; uyanık ve uyuyan; genç ve yaşlı; iyi ve kötü gibi karşıt nitelendirmelerin (Zeller, 1881: 15-20) aynı zamanda ve aynı yönden bir ve aynı şeyler olması mümkün müdür? Irmak fragmanlarının aşırı yorumu ile ilişkilendirilen “*Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. ...*” (Herakleitos, 2005: 129, Fr. 49a) söylemine benzerliği ile dikkat çeken “... Zeus adıyla anılmayı istiyor ve istemiyor.” (Herakleitos, 2005: 93, Fr. 32) ifadesinden hareketle, aynı zamanda ve aynı yönden bir şeyi hem istiyor hem de istemiyor olmak mümkün müdür?⁸ Bu durumu bir örnekle izah etmek gerekirse, elbette bir öğrencinin felsefe dersinden edindiği özgüvenle okula gitmeyi iyi bir eylem olarak nitelendirmesi ve yine aynı öğrencinin, trafiğin yoğunluğundan dolayı, okula gitmeyi kötü bir eylem olarak nitelendirmesi mümkündür. Örnek öğrencinin ilgili değerlendirmesi herhangi bir çelişki içermeyen ve gündelik hayatta pek çok bireyin sıkça tecrübe ettiği bir durumdur. Ancak bu türden bir yaklaşımdan hareketle iyi ve kötünün aynı şey olduğunu iddia etmek pek de mümkün görünmemektedir.

Herakleitos yorumcularının, ırmak fragmanlarının aşırı yorumuna dayanak oluşturan söylemlerin otantikliği ile alakalı kaygılarının temelinde filozofun düşünce yapısındaki kozmolojik uyumu ve birlik fikrini kaybetmeme arzusu belirleyici görünmektedir. Örneğin, Herakleitos ile alakalı çalışmaları ile ülkemizdeki literatüre ciddi anlamda katkılar sağlayan Çakmak, “*İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır.*” (Herakleitos, 2005: 151, Fr. 60) fragmanını yorumlarken Herakleitos açısından kozmolojik işleyişin ahengini, bütünlüğünü ve birliğini temel dayanak olarak sunmaktadır (Çakmak, 2005: 151; Capelle, 1994: 126). Elbette bu türden yorumlar değerli ve ufuk açııcıdır. Ancak, akış öğretisinin aşırı yorumu ile alakalı iddiaların cevaplandırılması ve hatta ilgili fragmanların dışlanması pek çok durumda Herakleitos’un kozmolojik uyum ve bütünlük fikri ile gerekçelendirilse de (İnal, 2010: 37-38), bu fragmanların kozmolojik uyum ve bütünlük fikrine tamamen karşıt fikirler olup olmadıkları tartışılabilir görünmektedir. Çünkü söz konusu fragmanların içeriği değişim olgusunun temel gereksinimlerini yansıtıyor görünmektedir. Belki de bu durum, akış öğretisinin aşırı yorumuna dayanak oluşturan fragmanların Herakleitos ile ilişkilendirilmesine olanak sağlayan bir gerekçe olarak sunulabilir. Diğer taraftan, akış öğretisinin aşırı yorumu ile alakalı iddiaların, kozmolojik uyum ve bütünlük fikrinden ziyade, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin ihlal edilip edilmemesi bakımından bir yanıtı ihtiyaç duyduğu açıktır. Çünkü, özellikle karşıtların birliği öğretisini açıklarken kullandığımız fragmanlara dikkat edilirse, Herakleitos düşüncesinde “varlık” ve “nitelik” ayrımının henüz yapılmadığı görülmektedir (Aristoteles, 2001: 185^a20-25). Bazen “iyilik”, “kötülük”, “gençlik” ve “yaşlılık” gibi değerlendirmelerin bir varlık olarak mı yoksa bir nitelik olarak mı ele alındıkları pek açık değildir.⁹ Elbette bu türden değerlendirmelerin vasfı ancak ve ancak bir “varlık”a yüklenebilen “nitelik”ler olmaları bakımından Aristoteles’in “töz” ve “ilinti” ayrımıyla daha da bir netlik kazanmış olacaktır.

⁷ Ölümün doğası hakkındaki bir tartışma için bkz., Güngör, F.Ş. (2016). Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat mi Hiçlik mi?. *FLSF (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı 22, 229-236.

⁸ Bu durumu klasik mantıktaki “çelişmezlik ilkesi” bağlamında sorgulamak mümkün olduğu gibi; modern sembolik mantığın doğruluk tablosu ile sorgulamak da mümkündür: $\sim(p \wedge \sim p)$. Çünkü bir önerme doğru ise onun değili yanlıştır.

⁹ Çağdaş filozoflardan R. Carnap, modern mantığın en önemli işlevlerinden birisini terim ve nesne ayrımında görmektedir. Detaylı bilgi için bkz., Salgar, E. (2016). *Rudolf Carnap (s. 16)*. İstanbul: Otorite Yayınları.

3. Adlandırma Meselesi

Akış öğretisinin aşırı yorumu ile ilişkisi bakımında adlandırma meselesi genellikle Kratylos'a atfedilmektedir. Hatta pek çok yorumlamada bu meselenin, Herakleitos'tan ziyade, Kratylos'un uç fikirleri nedeniyle açığa çıktığı ima edilmektedir. Ancak *Fragmanlar'*a göz atıldığı zaman adlandırma meselesinin temel düzeyde Kratylos'tan ziyade, Herakleitos'un yaklaşımları ile ilişkili bir problem olarak ele alındığı görülmektedir (Mortley, 1986: 95-97).¹⁰ Bu durumu mantıksal bir dille ifade etmek ve ilgili bir kaç fragman ile teyit etmek gerekirse,

I. Şeyler akış halindedir.

II. Akış halinde [olanları] adlandırmak olanaklı değildir.

∴ O halde, şeyleri adlandırmak olanaklı değildir.

Bu çalışmanın giriş bölümünde benzer bir mantıksal iddiayı akış olgusu ve bilginin olanaklılığı hususunda gündeme getirmiştik. Nitekim akış olgusu bilgi (Arslan, 2009: 87-88; Demos, 1999: 110) konusunda olduğu gibi, adlandırma konusunu da önemli bir problem olarak karşımıza çıkarmaktadır (Van Den Berg, 2008: 15). Üstelik bu tespit adlandırma ve bilgi arasındaki karşılıklı ilişkiye dair önemli ipuçları içermektedir.

Herakleitos açısından sürekli akış halinde olan varlığı ad vererek sabitlemek mümkün olmadığı (Schiappa, 2003: 13-15) gibi, mevcut adların varlığı birebir yansıtması da mümkün değildir. Bu yönüyle adlar varlığa dair bilgi elde etmek için güvenilir unsur değildirler. *"Yayın adı yaşamdır, ama işi ölüm."* (Herakleitos, 2005: 125, Fr. 48) fragmanı filozofun bu konudaki yaklaşımını yeterince açık etmektedir. Çünkü ad varlığın kendisini yansıtmayacağı gibi, hatta adlandırılan şeyin işlevini bile ıskalayabilmektedir (Gören, 2007: 91).

Herakleitos karşıtların birlik içinde olduklarını ve varlıktaki bu birliğin karşıtları ifade eden sözcükler vasıtasıyla bölünemeyeceğini düşünmektedir (Gören, 2007: 90-91). *"Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır [Bunun anlamı: Bütün, karşıt şeylerden oluşur]. Ancak o (tanrı), ateşin yaktığı bir tütsüden yayılan ve herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır."* (Herakleitos, 2005: 165, Fr. 67; Sallis, 1996: 260). *"Bilgelik tektir. Zeus adıyla anılmayı istiyor ve istemiyor."* (Herakleitos, 2005: 93, Fr. 32). Görüldüğü gibi Herakleitos akış olgusu ile alakalı temel kabullerinden hareketle hem varlığın hem de varlığa dair adlandırmaların değişkenliğine dair önemli vurgular yapmaktadır (Adamson, undated: 25-26; Peters, 2004: 265). Bu durum, adlandırma meselesinden hareketle akış öğretisinin aşırı yorumunun sadece Kratylos'a özgü bir yaklaşım olmadığını göstermek için önemli bir ipucu olabileceği gibi, ilgili meseleye dair sorgulamaların tarihsel teşekkül zeminidir. Platon'un ifadesiyle: *"...cisimlerin hangisinin tam ve doğru olarak gerçekten su, yahut da ateş adını alacağını, hangisine bu adı, yahut bütün adları, yahut da şu veya bu adı vermek gerektiğini kestirmek zordur... Önce görüyoruz ki şimdi su dediğimiz şey yoğunlaşarak taş, toprak haline geliyor; sonra birinci öge eriyip dağılarak rüzgar ve hava oluyor; tutuşan hava ateş, bunun zıddına olarak, sıkışan, sönen ateş de hava halini alıyor; yoğunlaşan, kalınlaşan hava bulut, sis şekline giriyor, akar su veriyor. Böylece su yeni baştan toprak, taş oluyor; öyle ki bütün bu ögeler, görünüşe bakılırsa, birbirinden dönerek birbirlerini doğuruyorlar. Böylece hiçbirini kendini her zaman aynı şekilde göstermediğinden, kendi kendimize karşı yüzümüz kızarmadan hangisine muhakkak olarak şu veya bu şeydir, diyebilmelidir?"*

¹⁰ Herakleitos öncesi dönemde adlandırma konusu için bkz., Gören, E. (2015). *Arkaik Yunan'da Adlandırma ve Hakikat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Böyle bir şeye kimse girişemez." (Platon, 2011: 50bcd). Elbette bu aktarım Platon'a ait bir söylem olsa da, dış dünyadaki nesnelere ve onlara dair adlandırmaların değişkenliği meselesi Herakleitos'tan miras bir sorgulama görünümündedir. Kısacası, her şey akış halinde ise, şeyleri adlandırmak ve betimlemek için kullanılan sözcükler de kaçınılmaz olarak akış halinde olacaktır. Bu durum sadece şeyleri betimleme iddiasında olan felsefenin veya bilimin değil aynı zamanda iletişimin ve uzlaşımın ortadan kalkmasını da beraberinde getirecektir. Belki de böyle bir durumda insanın dış dünya ile temasa geçme bakımından elinde kalacak tek olanak susmak ve nesnelere işaret etmek olacaktır (Cherniss, 1935: 83-84; Arslan, 2006b: 216; Cevizci, 1999: 33).

Sonuç

İster herhangi bir fragman isterse fragmanlar arası ilişki dikkate alınmış olsun, pek çok durumda Herakleitos'un söylemleri kendi anlam içeriklerini kolayca ifşa edecek bir yapıda değildir. Hiç şüphesiz bu durum filozofun felsefesinin dikkate değer olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü onun kapalı ve gizemli söylemleri pek çok felsefi tartışmaya kaynaklık ettiği gibi, özellikle mantık biliminin teşekkül gerekçelerinin zamanla fark edilmesine olanak sağlamıştır.

Herakleitos'un *Fragmanlar'*ından elde edilen "akış öğretisi" ve "karşıtların birliği öğretisi" adeta mantık biliminin teşekkül sürecine dair sorgulamaların başlangıç basamağıdır. Çünkü bu süreçte akış öğretisi "özdeşlik ilkesi" ile alakalı problemleri; karşıtların birliği öğretisi ise "çelişmezlik ilkesi" ile alakalı problemleri açığa çıkarmaktadır. Diğer taraftan, bir mantıksal ilke olarak göz önünde bulundurulmasa bile, bilgiye temel oluşturma bakımından bütün disiplinlerin dikkate almak zorunda olduğu adlandırma meselesi de bu iki öğretiye dair kabullerin doğal neticesi olarak ortaya çıkan bir problemdir. Bazı değerlendirmeler bu türden bir ilişkilendirmenin olanaksızlığına dair yorumlar içerseler de, filozofun kimi söylemlerini bu türden yorumlara yönelik bir karşıt iddia olarak kullanmak mümkün görünmektedir.

Herakleitos düşüncesinde, söz konusu problemlerin açığa çıkma sürecinde iki temel unsurun gizli olduğunu iddia etmek mümkün görünmektedir ki, bunlardan birincisi, henüz ontoloji ve epistemoloji ayrımının yapılmamış olmasıdır; ikincisi ise, henüz varlık ve nitelik ayrımının yapılmamış olmasıdır. Nitekim birinci düzeydeki ayrımın netleşmemiş olması filozofun düşüncesinde kimi zaman varlığın kimi zaman da bilginin inkarı ile ilişkili yorumlamalara kapı aralamaktadır. İkinci düzeydeki ayrımın netleşmemiş olması ise, iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi nitelendirmelerin, kimi zaman, bir varlığa dair nitelendirmeler değil de, sanki birer varlık gibi ele alınmalarına zemin hazırlamaktadır. Elbette bu iki türden ayrımın sistematik yapısı Aristoteles tarafından biçimlendirilmektedir. Bu durumda "Mantık Biliminin Teşekkülü ile İlişkisi Bakımından Aristoteles'in Herakleitos'u Yorumlama Biçimi" irdelenmesi gereken bir diğer konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adamson, R. (Undated). *A Short History of Logic*. Edinburgh: William Blacwood and Sons.
- Aquinas, T. (1968). *Summa Theologiae, Vol. 12*. (Paul T. Durbin, trans.). London: Eyre and Spottiswoode.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (Ahmet Arslan, çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles. (2001). *Fizik* (Saffet Babür, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, A. (2006a). *İlkçağ Felsefe Tarihi, 1. Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2006b). *İlkçağ Felsefe Tarihi, 2. Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2008). *İlkçağ Felsefe Tarihi, 4. Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2009). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Atademir, H. R. (1974). *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara: AÜİF Yayınları.
- Barnes, J. (2005). *The Presocratic Philosophers*. London: Routledge.
- Burnet, J. (2013). *Erken Yunan Felsefesi* (Aziz Yardımlı, çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Capelle, W. (1994). *Sokrates'ten Önce Felsefe* (Oğuz Özügül, çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Cherniss, H. (1935). *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Copleston, F. (1993). *A History of Philosophy*. New Yor: Image Books.
- Çakmak C. (2005). *Herakleitos Fragmanlar* (içinde). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Demos, R. (1999). "Formlar ve Şeyler", *İdealar Kuramı Platon'un Felsefesi Üzerine Araştırmalar* içinde (s. 109-126). Ahmet Cevizci (Der.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Denkel, A. (1986a). *Demokritos / Aristoteles İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*. İstanbul: Kalamış Yayıncılık.
- Denkel, A. (1986b). *Nesne ve Doğası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dorter, K. (2013). The Problem of Evil in Heraclitus. Joe McCoy (Ed.) In *Early Greek Philosophy The Presocratics and The Emergence of Reason* (p. 36-55). Washington: The Catholic University of America Press.
- Emlyn-Jones, C. J. (1976). Heraclitus and The Identity of Opposites. *Phronesis*, Vol. 21, No. 2, 89-114.

- Gören, E. (2007). Stoalılar'da Dilbilim Sorunları ve Anlambilimin Olgunlaşması. *Felsefe Arkivi*, Sayı 31, 87-105.
- Gören, E. (2015). *Arkaik Yunan'da Adlandırma ve Hakikat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gören, E. (2016). *Kratylos'a Yorumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Guthrie, W. K. C. (1985). *A History of Greek Philosophy, Vol. I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guthrie, W. K. C. (2005). *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (Ahmet Cevizci, çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Güngör, F.Ş. (2016). Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu: Hakikat mi Hiçlik mi?. *FLSF (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı 22, 229-236.
- Hasırcı, N. (2007). Kıyasta Orta Terim. *Felsefe Dünyası*, Sayı 45. 139-153.
- Herakleitos. (2005). *Fragmanlar* (Cengiz Çakmak, çev.). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Irwin, T. H. (1977). Plato's Heracleiteanism. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 27, No. 106, 1-13.
- İnal, G. Y. (2010). Herakleitos'un Doğa Anlayışı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kranz, W. (1984) *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar* (Suad Y. Baydur, çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Lear, J. (1980). *Aristotle and Logical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mortley, R. (1986). *The Rise and Fall of Logos*. Bonn: Hanstein.
- Nutku, U. (2014). Aristoteles'in Herakleitos Diyalektiğine İtirazları ve Verilebilecek Bir Cevap. *Cogito (Aristotelesçilik)*. Sayı 78, 223-228. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Hakkı Hünler, çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Platon. (2010a). Kratylos (Teoman Aktürel, çev., *Platon Diyaloglar içinde*). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon. (2010b). Theaitetos (Macit Gökberk, çev., *Platon Diyaloglar içinde*). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon. (2011). *Timaios* (Erol Güney ve Lütü Ay, çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Prier, R. A. (1976). *Archaic Logic: Symbol and Structure in Heraclitus, Parmenides, and Empedocles*. The Hague: Mouton.

Proklos. (2016). *Adlandırmanın Ontoteolojisi / Platon'un "Kratylos"una Yorum*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Salgar, E. (2016). *Rudolf Carnap*. İstanbul: Otorite Yayınları.

Sallis, J. (1996). *Being and Logos*. Bloomington: Indiana University Press.

Schiappa, E. (2003). *Defining Reality*. Southern Illinois University Press.

Ülken, H. Z. (1968). *Varlık ve Oluş*. Ankara: AÜİF Yayınları.

Van Den Berg, R. M. (2008). *Proclus' Commentary on The Cratylus*. Leiden: Brill.

Yeşil, M. (2017). Mantık Biliminin Teşekkülü ile İlişkisi Bakımından Herakleitos'un 'Logos' Kelimesi. *Felsefe Dünyası*, Sayı 66 (yayınlanacak).

Zeller, E. (1881). *A Greek History of Philosophy, Vol. 2*. London: Longmans Green and Co.